

ЧЕРНІГІВСЬКА «ПРОСВІТА» ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті проведено історичне дослідження відродження та діяльності чернігівського губернського товариства «Просвіта» за часів Української Центральної Ради. Висвітлено основні напрямки його діяльності щодо відродження української культурної та історичної спадщини.

Ключові слова: «Просвіта», УНР, відродження.

Товариство «Просвіта» упродовж тривалого історичного періоду здійснювало потужний вплив на формування культурно-освітнього рівня та національної самосвідомості українського народу. Члени масової культурницької громадської організації відомі як носії освітницьких і національних цінностей. Одним із відомих регіональних осередків цієї організації у період визвольних змагань українського народу 1917 – 1920 рр. стала чернігівська «Просвіта». Тому важливим є вивчення діяльності означеної установи у визначений період – за часів Української Центральної Ради.

Актуальність цієї статті зумовлена також потребою дослідження методів, форм і способів культурно-освітницької діяльності «Просвіти» на Чернігівщині за часів української національно-демократичної революції першої третини ХХ століття. Відзначимо, що розуміння методики роботи товариства «Просвіта» є вагомим внеском у реалізацію культурної та просвітницької політики української держави.

Мета даної статті полягає у спробі висвітлити завдання та цілі, систему роботи чернігівського губернського осередку «Просвіти» за часів Української Центральної Ради. З'ясувати найрозповсюдженіші форми і методи діяльності просвітян по селах та містечках, визначити значення товариств «Просвіта» для суспільного розвитку даного регіону.

Діяльність товариства «Просвіта» вказаного періоду вивчали С. Масюк, І. Євселевський, С. Фарин, Т. Осташко О. Зубалій, О. Коновець. Проте вони здебільшого звернули увагу на організаційне становлення всеукраїнського об'єднання, а про діяльність чернігівської губернської «Просвіти» згадують фрагментарно [1, 2, 3, 4]. Тому питання культурно-освітнього будівництва в Чернігівській губернії, вивчене об'єктивно, має надзвичайну важливість для розуміння культурних процесів тогочасного культурного розвитку, що, до речі, дуже схожі на сучасні.

Перші спроби відновити діяльність просвітніх товариств були ініційовані вітчизняною громадськістю й підтримані на рівні державної політики за доби Української Центральної Ради. Так, на сторінках «Чернігівської земської газети» було розміщено відозву від імені влади до населення щодо питання відновлення діяльності просвітніх інституцій [5]. На початку березня 1917 року на з'їзді в Чернігові І. Коновал у своїй промові виклав історію заснування і наслідки праці «Просвіт» в Україні. Скориставшись моментом, закликав громадян до відновлення діяльності чернігівського культурно-освітнього товариства [6, 7, 8].

Аналізуючи статті та замітки тієї ж газети, виявлено, що 28 березня 1917 року товариство «Просвіта» в Чернігові відновило свою діяльність. Першочерговим його зав-

---

© Фомська Світлана Михайлівна – аспірантка кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Інституту історії, етнології та пражознавства ім. О.М. Лазаревського.

данням було визначено заснування таких секцій: шкільної, бібліотечної, видавничої, лекційної, етнографічної. Крім того, взято за мету організувати драматичний гурток та український хор. На майбутнє планувалося закласти художній гурток, українську книгарню та клуб. Для підвищення продуктивності роботи товариства пропонувалося приєднатись до цієї «благої» справи його колишнім членам [5].

За повідомленням «Вісника товариства «Просвіта» в Катеринославі», постійного помешкання чернігівська «Просвіта» не мала і на початку своєї діяльності розташовувалась у приміщенні лікарні дворянського притулку, де і відбувалися засідання ради та різних комісій [7]. 24 квітня 1917 року товариству нарешті вдалося провести перші загальні збори, які відбулись у залі колишнього дворянського зібрання [8]. На них були присутні більше 150 членів, головою зборів обрано І. Шрага та секретарем І. Коновала. Члени зборів доповідали про історію створення товариств львівської та чернігівської «Просвіт», про вплив та роль товариства у галузі культурно-національної освіти. Наприкінці зборів було обрано раду товариства з 15 осіб: І. Шраг, І. Коновал, В. Коцюбинська, В. Базилевич, Ф. Шкуркіна-Левицька, М. Костенко, А. Косовець, В. Еланський, Р. Бжеський, Ф. Смиринський, О. Приходько, А. Верзилов, Д. Лебедь, священник Пальчевський, солдат М. Кукса, кандидати: М. Діаконенко, Л. Нарочницький, Г. Діденко.

Для налагодження результативної культурно-освітньої роботи серед населення просвітяни вважали за необхідне розгалужувати мережу товариств не лише по містечках, а й по селах. Саме цим питанням переймалась чернігівська інтелігенція: організувала лекторів та агітаторів у сільську місцевість, збирала літературу, влаштовувала книгозбірні та хати-читальні, надавала діяльні вказівки по організації «Просвіт», допомогу щодо влаштувань вистав, концертів та вечірок [9, 10].

Роз'яснювальна робота просвітян почала давати свої результати. Вже 28 березня 1917 року у м. Городні (на Чернігівщині) в помешканні Народного дому відбулося зібрання, на якому ухвалили постанову про заснування товариства «Просвіта». Відразу записалось 87 чоловік. Головою було обрано І. Мілоченка, членами стали: Н. Шершень, М. Лобунець, І. Товстоліс, С. Чорний, Х. Мазура, Е. Шілнів, П. Варлигін, І. Мохнатко, О. Сілер [11]. У квітні цього року у с. Вересоч Ніжинського повіту відбулися чергові збори членів місцевого кредитного товариства, які, розібравшись із виконанням кошторису організації за 1916 рік, вирішили асигнувати 100 карбованців на заснування у селі товариства «Просвіта» [12]. 4 квітня 1917 року в залі міської думи відбулося віче, на якому постановили заснувати товариство для відстоювання своїх національних інтересів. У цей же день було затверджено та прийнято статут і комісії. Головою «Просвіти» став І. Ковалевський, членами: Чубина, Федорина, Безручко [12].

Формування мережі товариств поширилось і на сільську місцевість. Протягом квітня 1917 року відбулись народні віче та зібрання сільських виконавчих комітетів у селах Уланове, Чорноріі Глухівського повіту, Олтарі – Новгород-Сіверського, Великі Кошольовці – Ніжинського, Сядрило – Сосницького, Куликівка – Чернігівського повітів. Відповідно було вирішено створювати по селах народні бібліотеки, читальні, передплачувати українські часописи та засновувати товариства «Просвіта» [12]. 15 квітня 1917 року в Ічні відбулися збори ічнянської просвітньої громади, записалося відразу більше 100 членів, присутні виголосили привітання та підтримку Українській Центральній Раді [13]. На початку травня 1917 року у м. Бобровиця (Козелецький повіт) також було відроджене товариство. У перший же день записалось понад 100 чоловік. Членський внесок становив 5 карбованців. При «Просвіті» організували хор (40 чоловік), створили театральну комісію, яка вже запланувала виставу «Борці за мрію» В. Тогобочного [14]. У липні цього ж року було організовано товариство у с. Берестовиці Борзнянського повіту. «Просвіту» відкрив священник Іван Євфимовський, котрий роз'яснив селянам, що таке «Просвіта», які її мета, завдання і яка від неї користь для народу. Після виступу селяни пожертвували ліс для будівництва будинку для товариства, від 10 до 300 карбованців,

а М. Мороз-Коваленкова подарувала 300 квадратних сажнів землі. Священику доручили передплатити газету «Нова Рада» та закупити українські книжки [15].

Таким чином почала налагоджуватись певна структура просвітніх товариств у межах губернії. Причинами цього явища стали можливість українського народу на власну національну самовизначеність, прагнення громадськості до визнання української мови та культури, намагання населення реалізувати ідею розбудови свого культурного і національного життя, велика зацікавленість людей у таких народних об'єднаннях, які приваблювали своєю масовістю. «Просвіти» на Чернігівщині користувалися популярністю, процес їх відродження відбувався стихійно, безконтрольно, невимушено, що ще більше зацікавлювало простих селян, які охоче поповнювали лави членів товариств. Незважаючи на неосвіченість сільського населення, національна атмосфера «Просвіт» надихала на організацію культурних сил, активізацію національної самосвідомості, згуртування та підтримку національного руху. Ініціаторами створення товариств були або окремі особи, або група людей, місцева інтелігенція – вчителі, письменники, священики, культурні діячі, студенти, фельдшери та учнівська молодь. Членами товариств були представники практично всіх соціальних прошарків чернігівської спільноти: сільські працівники, робітники, інтелігенція – всі, кому було цікаво розбудовувати власну українську культуру. Саме демократичність та неполітичність «Просвіт» давала можливість усім охочим гуртуватись у товариства.

Для результативнішої діяльності товариств у Чернігівській губернії просвітяни організовували проведення загальних зборів, з'їздів представників філій товариства, зустрічей членів просвітніх організацій з метою налагодження тісних зв'язків співпраці та обміну практики роботи в різних просвітніх галузях позашкільного виховання населення. Так, протягом 1917 року були проведені три загальні збори чернігівської «Просвіти»: навесні, влітку та восени. Основними питаннями, які піднімались під час цих зустрічей, були, по-перше, створення умов для діяльності секцій товариства, налагодження роботи філій товариства по селах та містечках, організація допомоги з боку місцевої влади щодо подальшої розбудови позашкільної освіти в губернії загалом [9]. Губернська «Просвіта» переймалась не лише своїм внутрішнім, «місцевим» життям, її цікавила і зовнішня обстановка в Україні у галузі просвітницької діяльності інших українських товариств. Звісно, запланований на осінь перший просвітницький з'їзд не міг не зацікавити чернігівських просвітян. Це була велика подія не лише для товариства Чернігівщини, інші «Просвіти» також готувалися представляти свої організації в Києві 20 вересня 1917 року. Ще на початку вересня, за повідомленнями «Чернігівської земської газети», члени та представники всіх просвітніх організацій Чернігівщини розпочали ретельну підготовку до повітових з'їздів «Просвіт», котрі мали визначити членів-представників на Просвітницький з'їзд товариств у Києві [10]. Цей з'їзд, безперечно, був важливою подією в культурному житті країни, адже він мав вирішити головні проблеми просвітницьких товариств та з'ясувати основні напрямки роботи «Просвіт» щодо розбудови національної ідеї, самоствердження українського народу. По-перше, окреслити основні завдання та форми роботи товариств, по-друге, активізувати політико-організаційну діяльність населення (розвиток політичної діяльності, підготовка до виборів, об'єднання народних мас навколо певного соціально-політичного гасла), по-третє, організація центрального бюро «Просвіт» в Києві для вироблення інструкцій всім просвітнім організаціям щодо ведення своєї роботи і для організації лекторів та інструкторів по селах та містечках, по-четверте, налагодження структури товариств – губернська, повітова, районна, волосна, що забезпечило можливість обмірковувати подальшу діяльність «Просвіт» як єдиної системи позашкільного виховання, по-п'яте, єднання та вироблення зв'язків товариств з іншими селянськими та робітничими організаціями. Не менш важливим моментом було те, що ініціатором та організатором з'їзду була Українська Центральна Рада в особі С. Русової, голови відділу позашкільної освіти при Генеральному секретареві, та її прибічників. Тобто, незважаючи на те, що «Просвіти»

з'являлись хаотично «знизу», все ж таки влада «зверху» їх підтримувала та допомагала налагодити їхню діяльність на відміну від дореволюційних часів існування «Просвіт» [11].

Ще напередодні з'їзду було встановлено, що від кожної волості потрібно прислати по одному представникові товариств. Як свідчать архівні матеріали, на Чернігівщині сільські, волосні та повітові товариства активно проводили програму відбору представників на з'їзд. Так, наприклад, найбільше посвідчень членів «Просвіти» видано культурно-просвітницькими організаціями Ніжинського, Козелецького, Городнянського, Новгород-Сіверського та Чернігівського повітів [12]. За повідомленнями «Нової Ради», другого дня на засіданні з'їзду від чернігівської «Просвіти» виступав О. Каринський, який був головою ради «Просвіти» в Чернігові. Він коротко виклав процес відродження та життєдіяльності товариства в Чернігові, надав відомості про наявність філій організації в сільській місцевості губернії. Про діяльність ніжинської «Просвіти» та товариств у Ніжинському повіті доповідав Л. Івануха, який зазначив, що культурно-просвітницька організація більшість часу відводила на вирішення політичних моментів, вела постійну боротьбу за українські традиції та розвиток української культури, також вказав на потребу інструкторів з просвітницької діяльності [13].

Отже, можна зробити висновок, що представники чернігівського товариства, як й інші учасники з'їзду, відіграли значну роль у проведенні цього заходу і стали дійсними членами великої спільноти просвітян, що намагались у ті складні часи відстоювати власну думку та право на існування української культури. Офіційність проведення з'їзду і кількість прийнятих постанов та рішень говорить про те, що загалом «Просвіта» і її осередки по містах, селах губернії рішуче взялися за справу відродження і розбудови національної спадщини в царині історії та культури. Саме ці товариства були першими променями відродження національної свідомості та гідності українців як окремого етносу.

З перших днів існування товариства намагались організувати діяльність різноманітних секцій і налагодити відносини з іншими «Просвітами» та, перш за все, встановити зв'язок з Українською Центральною Радою як з центральною владою країни. Одним із напрямів діяльності товариства була роз'яснювальна робота, яка торкалась політичних питань, тобто значення Української Центральної Ради, її головної мети та завдань, що вона має реалізувати задля покращення життя українського народу. Так, наприклад, священник Іван Євфимовський в с. Берестовці Борзнянського повіту читав для селян Універсал та тлумачив деякі пункти, оскільки більшість населення була або малограмотною, або зовсім безграмотною [16]. А селяни віддаленого куточка Городнянського повіту с. Яриловичі надіслали листа до городнянської «Просвіти», у якому визнавали себе українським народом і висловлювались на підтримку Української Центральної Ради [17]. Такими діями просвітяни намагались задовольнити цікавість населення в інформації про тогочасні події та згуртувати його навколо центрального органу влади в Україні. У свою чергу Українська Центральна Рада теж підтримувала та допомагала відновленню і розвитку нових філій товариства «Просвіта», вважаючи їх чи не єдиними носіями національного виховання і народної освіти в Україні. Генеральний секретаріат народної освіти постійно тримав «Просвіти» в полі зору, оскільки вони були осередками розвитку та організації позашкільної освіти на території держави, яка була не менш важлива, ніж шкільна освіта. Так, було запроваджено навіть у відділі позашкільної освіти при департаменті позашкільної освіти збирання матеріалів щодо організації та діяльності товариств «Просвіта» по Україні [18]. У липні 1917 року генеральний секретаріат видав постанову про надання допомоги розвитку позашкільної освіти на місцях через організацію та підтримку культурно-освітніх товариств «Просвіта» по всій Україні [19, с.8]. Крім уважного ставлення, влада надавала грошову допомогу товариствам, що істотно позначилось на їхньому становищі [20].

Зважаючи на те, що освіченість населення була на дуже низькому рівні (більшість його не вмiла ані читати, ані писати), просвітянам належало займатись не лише по-

зашкільним вихованням, а й організувати шкільну освіту для дорослого населення. Для того, щоб реалізувати свої плани, члени товариств організували і проводили лекції та курси з українознавства, української мови, природознавства, історії та географії, влаштовували огляд творів з української літератури. Нарада із завідувачами народної освіти при відділі позашкільної освіти восени 1917 року постановила, що в Чернігівській губернії не на найкращому рівні проходить українізація освіти та налагодження позашкільної освіти. Головною причиною того є невідповідність інспекторів із позашкільної освіти. Як зазначала комісія, інспектори повинні тісно співпрацювати з «Просвітами» як з інституціями, що найбільше відповідають демократизації освіти [21]. Від належного рівня проведення курсів та лекцій для членів товариств з основних питань організації та проведення позашкільної освіти залежить ступінь освіченості населення як дорослого, так і дитячого.

Просвітяни ставили за мету поширювати та організувати народну освіту серед дорослого населення. Так, городнянська «Просвіта» організувала лекцію в Народному домі. Читав її М. Могилянський, тема – «Украинское движение в прошлом и настоящем». Як зазначалося у звіті, лекція тривала 2 години, переповнена зала слухала із зацікавленням, але дискусії не відбулося, слухачі прослухали і розійшлися [22]. Незважаючи на це, з упевненістю можна сказати, що просвітяни досягли бажаного результату, бо люди віддали перевагу просвітньому заходу, а не балачкам та горіліцям. Слухачі-селяни берестовецької «Просвіти» Борзнянського повіту, під час лекції про життя та діяльність Т.Г. Шевченка, яку прочитав священник Рахній, були активнішими. Селяни зауважили, що українську мову вони розуміють краще, а також зацікавились розповіддю священника про життя та творчість Г. Барвінок і П. Куліша. У той же день вирішили об'єднатися і піти по сусідніх селах на святкування Кулішевого свята, під час якого відбулись концерт та оперна п'єса прямо на природі біля могил [23]. Що ж стосується міської чернігівської публіки, то вона, за свідченням тогочасної преси, не дуже шанувала лекційну справу. Так, чернігівська «Просвіта» влаштувала дві лекції М. Могилянського на теми: «Про народоправство» та «Іван Франко». Прибуток від лекцій мав піти на користь товариства, але ці заходи не викликали зацікавлення серед чернігівців. Населення віддало перевагу кінематографу. [25]. Крім влаштування лекцій, товариство «Просвіта» займалося організацією та проведенням курсів з української мови та українознавства, на які асигнувались гроші з Чернігівської повітової управи. Бажаючих було чимало [20, 25].

Ще однією формою розповсюдження освітньої програми для населення було заснування бібліотек та книгозбірень. По селах відкривались невеликі бібліотеки, основою їх фондів були книжки українською та російською мовами, більшість на політичну та сільськогосподарську тематику. Інколи допомагали селяни, збираючи кошти на передплату сучасних українських часописів для загального користування. Повітові земства також надавали грошову допомогу [26, 27]. Так, товариства «Просвіта» ставали осередками не лише морального та етичного виховання населення, але й спрямовували сили на освітній бік виховання дорослого населення.

Для морального та духовного виховання просвітяни організували драматичні гуртки, хори ставили театральні вистави та концерти силами або самих селян, або домовлялися з професіоналами. Наприклад, за ініціативи місцевої «Просвіти» у с. Седневі було влаштовано концерт. Програма була дуже різноманітною: спів хору, вокальні виступи, декламації, живі картинки з народного побуту. Публіки було дуже багато. Прибуток від концерту поділили між неможливими сім'ями с. Седнева та місцевою «Просвітою» [28]. Активно працювала чернігівська театральна секція «Просвіти», яка влаштовувала вистави в літньому театрі. За підрахунками прибутків з вистав, глядачів було чимало. Репертуар театральної трупи складався з п'єс «Зимовий вечір», «В холодку», «В старому гнізді», «Бувальщина» та інших [29, 30]. Аматорам місцевих «Просвіт», незважаючи на постійні перешкоди, вдавалося влаштовувати вистави, які збирали велику кількість глядачів. Аналізуючи публікації газети «Нова Рада», улюбленими п'єсами публіки та і самих аматорів

були твори Б. Грінченка «Нахмарило», «Степовий гість» [31, 32]. Можливість з'ясувати становище театральних секцій товариств нам надають архівні матеріали департаменту мистецтв при генеральному секретарстві. Саме керівники цього відділу у вересні 1917 року звернулися до всіх керманічів театральних гуртків з анкетою щодо характеристики справ у цій галузі на місцях. Аналізуючи надіслані відповіді, можна з'ясувати, що у більшості «Просвіт» драматичні або театральні секції власних приміщень для вистав не мали, досвідчених режисерів по селах також не було. Театральні вистави ставились аматорськими силами, у них залюбки брали участь учні та сільська молодь. Практично всі театральні гуртки мали парики, грим, декорації.

Основним глядачем була сільська молодь, на жаль, люди більш зрілого віку не відвідували вистав. Репертуар театральних гуртків був різноманітним, наприклад, «На перші гулі», «Наталка Полтавка», «Бувальщина», «По ревізії», «Розумний та дурень», «В холодку», «Сто тисяч», «Борці за мрії» та інші.

Аналізуючи вищевикладений матеріал, можна зробити висновок, що діяльність «Просвіти» Чернігівської губернії була багатогранною. За допомогою таких форм роботи, як лекції, курси, бесіди, виступи, читання, просвітяни доносили до людей як освітній матеріал, так і різні новини з суспільно-політичного життя. Лекції і бесіди були основною формою порозуміння та спілкування між населенням і владою, оскільки саме керманічі місцевих «Просвіт» роз'яснювали суть політичного життя, висвітлювали діяльність Української Центральної Ради.

Через організацію концертів, вистав, мітингів, драматичних гуртків члени товариств на місцях відроджували народні українські традиції, прищеплювали повагу та почуття гідності до величної історико-культурної спадщини. Саме ці заходи формували у населення духовну єдність, що в подальшому стане основною умовою державно-національної цілісності України.

Методом власного прикладу та роз'яснення просвітяни заохочували населення до вступу в «Просвіти». Вони організовували нові осередки товариства, щоб залучити якомога більше людей до відродження української культури.

Просвітяни намагалися донести до населення ідею об'єднання всіх українських земель у межах єдиної держави під керівництвом Української Центральної Ради. Чернігівська «Просвіта» визнавала її як єдиний правомірний орган влади. Саме тому інструктори товариств проводили пропагандистську діяльність щодо згуртування народу навколо гасел Української Центральної Ради. В свою чергу вона надавала матеріальну та ідейну підтримку і допомогу «Просвітам». Було дозволено займатись освітньою та видавничою діяльністю, організовувати театральні вистави, художні читання творів української літератури та драматургії. Так, «Просвіти» плідно співпрацювали з генеральним секретарством освіти, відкривали народні школи, брали участь в учительських нарадах, організовували просвітянський з'їзд. Але за нетривалий час перебування Української Центральної Ради при владі були і певні негаразди в роботі просвітянських товариств Чернігівської губернії. Деякі сільські та повітові товариства ледь животіли, за відсутності коштів робота проводилась на громадські заощадження, яких не вистачало. Інколи «Просвіти» зустрічали недовіру і антипатію до своєї діяльності з боку не лише місцевої влади, а й населення, що, звісно, позначалося на їх діяльності.

Отже, робота товариств проходила в тісному контакті з освітніми органами Української Центральної Ради.

1. Масюк С.О. Діяльність товариств «Просвіта» на Україні (березень 1917-1920 рр.). – К., 1997. – 170с.

2. Євселевський Л.І., Фарина С.Я. «Просвіта» у Наддніпрянській Україні: Історичний нарис. – К.: ВУТ «Просвіта», 1993. – 128 с.

3. Масюк С. Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917 – 1920 рр.): Автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01. / Київ, держ. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – К., 1997.

4. Коновець О.Ф. Український ідеал: історичні нариси. Діалоги. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2003. – 196 с.

5. Українські збори в Чернігові // Чернігівська земська газета. – 1917. – 24 березня.

6. З Просвіт // Чернігівська земська газета. – 1917. – 28 березня.
7. Дописи. Чернігів // Вісник товариства «Просвіта» в Катеринославі. – 1917. – 11 червня.
8. Перші загальні збори Чернігівської «Просвіти» // Чернігівська земська газета. – 1917. – 28 квітня.
9. В. Торський Українська державність і нова роль «Просвіт». – Вовчанськ. – Укр. т-во «Просвіта», 1918. – 75с.
10. Чернігівська українська громада // Чернігівська земська газета. – 1917. – 7 квітня.
11. Товариство «Просвіта» // Нова Рада. – 1917. – 8 квітня.
12. Вісті з краю. У Вересочі // Нова Рада. – 1917. – 20 квітня.
13. Українське віче // Известия Нежинского общественного комитета за 1917 год. – 1917. – 13 апреля.
14. Ічнянська Просвітня Громада // Нова Рада. – 1917. – 28 квітня.
15. «Просвіта» // Нова Рада. – 1917. – 3 травня.
16. Вісті з краю. «Просвіти» // Нова Рада. – 1917. – 1 липня.
17. Глос народа // Нова Рада. – 1917. – 26 липня.
18. До «Просвіт» по Україні // Народна Воля. – 1917. – 25 (13) липня.
19. Повідомлення й доповіді місцевих товариств «Просвіта» про їх організацію, плани і діяльність. Листування з ними в справі різних консультацій, прохання про грошову допомогу // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 159. – Арк. 8.
20. Асигновка «Просвіти» // Нова Рада. – 1917. – 6 липня.
21. Курси позашкільної освіти // Нова Рада. – 1917. – 28 вересня.
22. Лекція Мих. Могилянського // Нова Рада. – 1917. – 23 липня.
23. Лекція // Нова Рада. – 1917. – 20 червня.
24. Чернігівська публіка // Нова Рада. – 1917. – 4 липня.
25. Курси української мови // Нова Рада. – 1917. – 23 липня.
26. Бібліотека-читальня // Нова Рада. – 1917. – 7 липня.
27. Хата-читальня // Нова Рада. – 1917. – 21 вересня.
28. Концерт у Седневі // Нова Рада. – 1917. – 8 серпня.
29. Вистава // Нова Рада. – 1917. – 4 липня.
30. Вистава // Нова Рада. – 1917. – 17 вересня.
31. Вистава // Нова Рада. – 1917. – 11 липня.
32. Вистава // Нова Рада. – 1917. – 16 вересня.

В статтє проведено историческое исследование возрождения и деятельности Черниговской губернской организации «Просвита» во время Украинской Центральной Рады. Раскрыты основные направления ее деятельности касаясь возрождения украинского культурного и исторического наследия.

In article is made the historical investigation of revival and activity of Chernigiv huberman association "Prosvita" in times of Ukrainian Centralna Rada. The main directions of its activity in the revival of Ukrainian cultural and historical inheritance is shown.

Key words: Chernigiv "Prosvita", Ukrainian Centralna Rada, association, cultural inheritance, cultural-education activity.